

VI. DİNÎ YAYINLAR KONGRESİ

-İSLAM, SANAT VE ESTETİK-

(29-30 Kasım-01 Aralık 2013 / İSTANBUL)

Selçuklu Döneminde Sanat ve Estetik

Prof. Dr. Haşim Karpuz

Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Emine Karpuz

Selçuk Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fak. Tekstil Tasarımı ve Üretimi Bölümü Başkanı

1. GİRİŞ

Konunun Tanımı: Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluların Türk tarihi, kültürü ve sanatında önemli yerleri vardır. Üstün yurt kuruculuk, yetenekleri, devlet yönetimi, eğitim, ekonomi, mimarlık ve el sanatlarındaki başarılarıyla Ortaçağ ve Dünya uygarlığına önemli katkılar yapmışlardır. Selçukluların sanat alanındaki ürettiği eserleri İslam Sanatları tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.

Bildiride daha çok Anadolu Selçuklularının sanat eserleri ele alınacak, yer yer Büyük Selçuklulara atıflar yapılacaktır. Sanat, insandaki güzellik duygusunun maddeye yansımaları olarak tanımlanabilir. Herbert Read ise "Sanat bir sezgidir ve güzellikle yürür" demektedir (Read, 1974, 19-20). L.N. Tolstoy ise sanatı "insanlar arasındaki anlaşmayı sağlayan bir araç" olarak tanımlar. Estetik ise sanat eserlerinde güzelliği araştıran bir bilim dalıdır.

Hem Büyük Selçukluların tarihi, hem de Anadolu Selçuklularının tarihi, göçler, siyasi çatışmalar, savaşlar gibi gailelerle geçti. Buna rağmen mimarlık ve sanat alanında önemli eserler ortaya koydular. Büyük Selçukluların tarih sahnesine çıkışları, 1040 Dandanakan Zaferi olarak kabul edilmektedir. Kısa bir sürede Orta Asya'dan Mısır ve Yemen'e kadar geniş topraklara hükmettiler. 1157'de Sultan Sencer'in ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti bölünerek Atabeyler dönemi başlamıştır (Fotoğraf: 1).

Anadolu Selçuklu Devleti 1075 yılında İznik'te kurulmuş, Haçlı seferleri sebebiyle 1096 yılında başkent Konya'ya nakledilmiştir. I. Mesut (1116-1156), II. Kılıçarslan (1156-1192) döneminde devlet toparlandı. Alâeddin Keykubat zamanında (1220-1237)

en parlak dönemini yaşadı. 1243 Köseadağ savaşından sonra Moğollar Anadolu şehirlerini yakıp yıktılar, yönetimi devraldılar. Bu dönemde bazı sultanlar ile Sahip Ata Fahreddin Ali ve Muineddin Süleyman Pervane gibi vezirler anıtsal yapılar inşa etmeye devam etmişlerdir.

2. ANADOLU SELÇUKLU DEVRİNDE SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

Selçuklular zamanında kültürel hayat, eski Türk geleneklerine ve İslami esaslara göre düzenlenmişti. Halkın büyük bir kısmı şehirlerde, geri kalan kısmı kasaba ve köylerde yaşıyordu. Şehirde yaşayanlar ticaretle uğraşıyor, değişik zanaatlarda çalışıyorlardı. Kasaba ve köy halkı, tarım ve hayvancılıkla geçiniyordu.

Selçuklu şehirlerinin fizikî yapısı hakkında tarihî kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Şehrin merkezinde iç kale ve saray, ulu cami, çarşı, hamam, han bulunmakta, bunların etrafında mahalleler yer almaktadır. Şehir çepeçevre surlarla çevrilidir. Bazen surların dışında Ribat ya da Rabaz denen kervanların mal sattığı pazaryeri bulunmaktadır. Şehir merkezinde de değişik ürünlerin alınıp satıldığı çarşı ve pazaryerleri vardır.

Cami, han, hamam, kervansaray, köprü gibi kamu yapıları sultan, vezir ve zenginler tarafından vakıf yoluyla inşa ediliyordu. Selçuklu devrinde devletin siyasal, ekonomik ve ticari alanlardaki başarısına paralel olarak kültürel alanda da büyük yenilikler yapılmıştır.

Selçuklular devrinde mimarî faaliyetlerin başında cami, medrese, şifahane, türbe, kervansaray, kale, köprü, saray gibi yapıların inşası gelmektedir. Mimarlık faaliyetleri bir emirin denetiminde bizzat hükümet tarafından yönetiliyordu. Bu kişiye Emir-i Mimar deniliyordu. Anadolu Selçuklu şehirlerinde çok değişik yapılar inşa edilmiştir. Bu devrin en çok dikkati çeken yapıları kervansaraylardır.

Selçuklu toplumunda, güzel sanatlardan müzik de önemli bir yer tutmaktadır. Sultanların sarayında "nöbet çalan" müzisyenler topluluğu vardı. Bu, nevbet hane-mehter hane olmuştur. Ayrıca sarayda ve evlerde müzik aletleri eşliğinde şarkılar söyleyen sanatçılar vardı.

Bu dönemde din, bilim, sanat alanında önemli eserler ortaya konulmuştur. Saray ve çevresinde Farsça ve Arapça hâkim olmuştur. Büyük düşünürler yetişmiştir. Mesnevî'nin yazarı Mevlâna Celâleddin-i Rûmî bu dönemde yaşamıştır. Öte yandan özbe öz Türk tarikatı olan Yeseviye-Bektaşilik, Ahilik, Selçuklu toplumunda önemli bir yer tutmuştur.

İslam Sanatı, Müslüman milletlerin, toplumların ortak malı Kur'an ve İslami ilkelere bağlı, birlik ve bütünlük düşüncesinin hâkim olduğu bir sanat alanıdır. İslam sanatı, tarihî ve coğrafi yayılım alanı ile bir bütündür. Bu bütünlüğe rağmen bölgesel etkilerden kaynaklanan farklılıklar vardır. Bazı bilim adamları bu durumu birlik içinde değişiklikler

olarak yorumlar. Selçuklu Sanatı 11. yüzyıldan itibaren diğer İslam memleketlerinden farklı kendine has özelliklere sahip olmuştur.

Selçuklular gerek İran'da ve gerekse Anadolu'da yeni sanat eserleri ortaya koymuşlardır. Özellikle mimarlık alanında inşa ettikleri eyvanlı camiler, türbeler, kervansaraylar, medrese ve şifahanelerle İslam sanatına önemli katkılar yapmışlardır. Selçuklular yapı tasarımı, mimari süsleme programları, motifler bakımından İran'ın Sasani döneminden etkilenmelerine rağmen, sonrasında kendilerine has sentezler yaptılar. Aynı gelişmeyi el sanatları alanında da görmekteyiz.

3. SELÇUKLU SANATINDA SÜSLEME VE ESTETİK ÖGELER

Selçuklu dönemi sanat eserleri plastik sanatlar kapsamında ele almak gerekmektedir. Bilindiği gibi plastik sanatlar; mimarlık, heykel, fotoğraf ve el sanatlarından oluşmaktadır. Bu yaklaşımda Selçuklu dönemi plastik sanatlarının daha çok mimariye bağlı el sanatları olduğu görülmektedir. Taş, çini, minyatür, maden, halı, kilim v.b. alanlarda ortaya konan eserlerde sanat ve estetik kaygının varlığı açıktır.

3.1. Mimariye Bağlı Süsleme

Bu dönemde mimariye bağlı süslemenin erken devirde az kullanıldığını, giderek 13. yüzyılın sonlarına doğru zenginleşmiş olduğunu görüyoruz.

Mimari süslemede kullanılan malzeme, teknik ve kompozisyonlar şunlardır:

Taş: Anadolu'da taş malzeme önemlidir. Taç kapılar, revak ve sütunlar, mihraplar taş malzemeyle yapılmıştır. Taş süslemeler geometrik, bitkisel, yazı, figür ve mukarnas gibi kompozisyonlardan oluşmaktadır (Fotoğraf: 2).

Tuğla: Minarelerde, kubbelerin iç yüzeylerinde, saraylarda sırlı tuğla malzeme süsleyici olarak kullanılmıştır.

Ahşap: Daha çok camilerde sütun, sütun başlığı, pencere-kapı kanadı ve minberlerde karşımıza çıkıyor (Fotoğraf: 3). Ahşap sütun ve tavanların nakışla (kalem işi tekniği) süslendiğini görüyoruz (Afyon Ulu, Sivrihisar Ulu Camileri gibi).

Çini: Camilerde, türbelerin içinde ve dışında, kubbede, kubbeye geçiş kısımlarında ve özellikle mihraplarda kullanılmıştır. Değişik tekniklerdeki çini levhalar, çini kaplama ve çini mozaik şeklinde uygulanmıştır. Duvarların yüzlerinde ise sadece saraylarda kullanılmıştır. Portallerde de zaman zaman çini kullanılmıştır (Sahip Ata Camii gibi) (Fotoğraf: 4).

Alçı: Alçı malzeme sevilerek kullanılmıştır. Süslemeleriyle dikkati çeken mihrapların çok azında alçı kullanılmıştır (Aslanhane Camii-Bazı Selçuklu mescitleri). Saraylarda daha çok görülür.

3.2. Motif ve Kompozisyonlar

Mimari süsleme dış cephede, taç kapı, minare ve pencere silmelerinde; içte mihrap, minber ve eyvanlar üzerinde görülür. Selçuklu yapılarına sanat ve estetik değer kazandıran, motif ve kompozisyonlardır. Yapıya kimlik ve anlam kazandıran, biçim ve şekillerdir. Süsleme kompozisyonları şu şekilde gruplandırılabilir:

Geometrik süsleme: Bordürler veya değişik şekilde panolar içerisinde, kesişen, iç-içe geçmiş, tekrara dayanan zengin düzenlemelere sahiptir. Değişik geometrik şekiller, yıldızlar belirli bir geometrik kurguya dayanarak kompozisyon içinde bütünlük kazanır. Bordürler sonsuza giden kompozisyonlardır (Mülayim, 1999, 81).

Bitkisel süsleme: Geometrik bordürler ve rozetlerle birlikte kullanılan stilize bitki motiflerinin, rumi ve palmetlerin oluşturduğu bir programa sahiptir. Her dönemde uygulanmasına rağmen bazı yapılarda görülmez. 13. yüzyılın sonlarında yüksek kabartmaya doğru bir gidiş vardır. İlhanlı döneminde bitkisel süsleme, plastik bir ifade kazanmıştır (Sivas yapılarında olduğu gibi). Bu yüzyılın başında yapılmış Divriği külliyesi, bu bakımdan tek örnektir.

Figürlü süsleme: Orta Asya hayvan üslubundan gelen hatıralardır. Daha çok saray ve köşklerde stuko (alçı-mermer tozu karışımı malzeme) ve duvar çinilerinde görülmektedir. Camilerde, medreselerde ve kervansaraylarda az kullanılmıştır. Bununla birlikte taç kapılarda, türbelerde değişik hayvan tasvirlerine yer verilmiştir. Süslemede en çok yer alan kartal, ejder, arslan, pars gibi hâkimiyet, sağlık ve mutluluk gibi hayatî kavramları simgeleyen figürlerdir.

Yazılı bezeme: Yazılar sadece kitabe olarak değil süsleme (dekoratif) amaçlarla da mimaride kullanılmıştır (Konya İnce Minareli Medresede olduğu gibi). En çok kullanılan yazı türleri kûfi ve sülüs'tür.

Mimari öğelerin de dekoratif amaçla kullanıldığını görüyoruz. Sütunlar, mihrabiyele gibi.

3.3. Fotoğraf

İslâm dininin resme karşı bir tavır koymasına rağmen, Selçuklu döneminde Fotoğraflı kitapların yazıldığını görüyoruz. Bunlardan en önemlisi, Konya'da yazıldığını bildiğimiz Varka ve Gülşah adlı eser ilginç bir örnektir (VII. yüzyılda Arap şairinin hikâyesi XI. yüzyılda fotoğraflandırılmıştır). Tarihî kaynaklar, Mevlâna'nın çevresinde Hristiyan ve Müslüman ressamın çalıştığını kaydederler. Bu dönemin fotoğraf sanatı bakımından yazmaların dışında en önemli merkezi Kubad Abad Sarayı'dır. Bu sarayın çinileri devrin fotoğraf sanatına ışık tutar.

3.4. Heykel

Selçuklularda az da olsa heykel örneklerine rastlanmaktadır. İran'da Rey'de yapılan kazılarda bazı alçı heykeller bulunmuştur. Anadolu'da heykele daha çok kabartma olarak yer verilmiştir. Bu örnekler de günümüze sağlam olarak gelememiştir. Selçuklu yapılarının taç kapılarında, kalelerde, bazı yapıların çörlenlerinde koruyucu olarak insan yüzleri, arslan figürlerine yer verilmiştir.

3.5. Kitap Sanatları

Hat: Kur'an-ı Kerim'in kutsiyetinden kaynaklanan ve yazının paralelinde gelişen birtakım sanat dalları da ortaya çıkmıştır. Hat, tezhip ve cilt gibi sanat dalları Kur'an ekseninde, minyatür ve ebru gibi sanat dalları da genel olarak kitap sanatları çerçevesinde, İslam sanatının en önemli dallarını teşkil etmiştir (Özkafa, 2013, 590).

İlk Mushaf'larda kullanılan kûfi hattından neş'et ederek aklâm-ı sitte (altı kalem) adı verilen muhakkak, reyhanî, sülüs, nesih, tevki ve rık'a adlı yazı çeşitlerinden başka, sonraki devirlerde ta'lik, divanî ve rık'a gibi neviler de ortaya çıkmıştır. Anadolu Selçukluları döneminde mimari eserlerde daha ziyade celi sülüs yazı tercih edilmişken, Mushaf ve kitaplarda muhakkak ve reyhanî yazı çeşitleri ağırlıklı olarak benimsenmiştir. Yine tezyini kûfinin en güzel örneklerine de bu döneme ait muhtelif mimari eserlerde rastlamak mümkündür. İnce Minareli Medrese, Sahip Ata Camii, Karatay Medresesi, Sırçalı Medrese, Huand Hatun Külliyesi gibi yapılarıdaki taç kapı, eyvan, kubbe kasnağı, pencere alınlığı gibi mimari unsurlar, söz konusu yazı çeşitlerinin o döneme ait en güzel örneklerini ihtiva etmektedir.

Tezhip: Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde yazılmış ilmi eserler ve Kur'an-ı Kerimler, tezhip sanatımızın en eski ve önemli örneklerini içinde barındırır. 13. yy. medeniyet ve süsleme sanatlarının zirvesine çıkan Selçuklunun başkenti ve aynı zamanda önemli sanat merkezi olan Konya'da, Selçuklu Sarayına bağlı sanatkârların ortaya koyduğu zengin, fakat o nispette sade ve olgun, şaheser tezhip örnekleri ile karşılaşmaktadır.

Selçukluların büyük devlet adamlarından ve hayırsever bir kişi olan Sahip Ata Fahreddin Ali'nin, hattat ve müzehhiplerin çalıştığı bir nakışhanenin sahibi olduğu bilinmektedir. Bu bilgi, o döneme ait bir yazma eserin zahriyesinde yer almaktadır.

Cilt Sanatı: Anadolu Selçuklu Devleti döneminde 12. ve 13. yy.larda Türkler çok güzel cilt örnekleri vermişlerdir. Anadolu Selçuklularına ait en erken cilt örneği, 12. yy sonlarına aittir. Anadolu Selçuklu ciltlerinin tezyinatında motiflerin zenginliği dikkati çekmektedir. Hatta çok defa ön ve arka kapak farklı süslenmiştir. Daha çok geometrik süsleme tercih edilmiş, Rumi, Şemse, Geçme-Girift örgülü, yazılı ve bitkisel süslemeler

de kullanılmıştır. Anadolu Selçuklu cilt sanatı zenginliğiyle, Osmanlı cilt sanatına ilham kaynağı olmuştur.

3.6. El Sanatları:

Selçuklu döneminde mimariye bağlı el sanatlarının yanında şu el sanatlarında ileriye gidilmiştir:

Seramik: Sırsız, mutfakta kullanılan kapların yanında sırlı, sıraltı, sırüstü, lüster tekniklerinde değişik tipte kâseler, uzun boyunlu, şişman karınlı kaplar yapılmıştır. Hediye olarak yapılan bu kaplar üzerinde değişik figürler bulunmaktadır. Büyük Selçuklu saraylarındaki gündelik hayatı canlandıran bazı sahnelere de yer verilmiştir.

Ahşap Sanatı: Camilerin kapı, pencere kanadı, mihrap ve minberlerinden başka kürsüler, rahleler yapılmıştır. Kündekari, eğri kesim ve oyma tekniklerinin uygulandığı bu eserler, zengin süsleme kompozisyonlarına sahiptir.

Halı, kilim, kumaş: Selçuklulardan çok az örnek günümüze gelmiş olmasına rağmen halı, kumaş gibi tekstil ve dokuma sanatlarında önemli eserler verilmiştir. Bu dönem halılarının bazı örnekleri; Konya Alâeddin Camiinde bulunmuştur.

Maden Sanatı: İran ve Anadolu'nun zengin madenleri, Selçukluların madeni eserleri kullandığını göstermektedir. Özellikle savaş aletleri, kemer tokaları, kandil, buhurdan, kazan ve kap-kacaklar, gümüş, bronz veya bakırdan yapılıyordu. Bakır sanatında dönemin en yaygın yapım ve süsleme teknikleri kullanılıyordu.

4. ÖRNEKLER

Erken tarihli yapılarda geometrik bordürlere yer verilmiştir. Bu örneklerden bazıları;

Alay Han: Aksaray, 12. yüzyılın sonu. Taç kapı bordürü geometrik süslemelidir. Kavsarada tek başlı çift gövdeli bir aslan figürü vardır.

Taş Mescid: Konya, 1215, Taç kapı ve mihrapta geometrik bordürler bulunur.

Çifte Medrese: Kayseri. 1205, (Gevher Nesibe Sultan, 1. Gıyaseddin Keyhüsrev), Şifahane taç kapısı geometrik bordürlüdür (Fotoğraf: 5).

Evdır Han: 1. İzzeddin Keykavus 1210–1219. Geometrik bordürler, taç kapı kompozisyonları zenginleşmiştir.

Divriği Ulu Camii: 1229. Mengüceklî Ahmet Şah, Turan Melike Hatun tarafından inşa edilmiştir. Mimarı Ahlatlı Hürrem Şah, ahşap ustası Tiflisli Ahmet Ustadır.

Yapı taş süsleme bakımından, Selçuklu döneminin bezeme sözlüğü (geometrik, bitkisel, figür, semboller) gibidir. Hayat ağacı çelenki, palmetler, lotuslar; şifahane kapısındaki erkek ve kadın figürleri ile nadir bir eserdir. Öncü örneği yoktur (Fotoğraf: 6–9).

Niğde Alâeddin: 1223, Abdullah Bin Beşare yaptırmıştır. Mimarlar Sıddık Bin Mahmut ve kardeşi Gazi'dir. Gelişmiş bir taç kapı kompozisyonu vardır. Alınlıktaki iki insan figürü, Divriği Şifahanesini hatırlatmaktadır.

Aksaray Sultan Hanı: 1229, taç kapılardaki geometrik bordürleri ile dikkat çekmektedir.

Kayseri Sultan Hanı: 1236, Köşk Mescit kemerleri üzerinde ejderler yer alır.

Konya Sırçalı Medrese: 1242, mimarı Muhammed Bin Osman el Tusi'dir. Taç kapıda geometrik kompozisyonlar arasında bitkisel bordürler, palmetli sütunlar bulunmaktadır.

Konya İnce Minareli: 1263–1268, mimarı Keluk Bin Abdullah'tır. Taç kapı tasarımında yazı kuşaklarına yer verilmiştir. Kavsarada iri kabartma olarak hayat ağacı motifleri yer alır.

Konya Sahip Ata Camii Portalı: 1253 bitkisel bordürler vardır.

Kayseri Hunat Hatun Türbesi: 13. yüzyıl, zengin taş süslemelidir.

Kayseri Döner Kümbet: 1285, bitkisel ve figürlü süsleme vardır

Çay Taş Medrese: 1278, Mimarı Oğul bin Mehmet'tir. Kavsarada panter figürü vardır. Taş ve çini süsleme görülür.

Sivas Gök Medrese: 1271, mimarı Kaluyan El Konevi'dir. İlhanlı özellikleri taşır

Erzurum Çifte Minareli Medrese: 1285, bitirilememiştir. Taç kapı beş bitkisel bordürle çevrilidir. Kapının cephe ve yan yüzlerinde çift başlı kartal panoları vardır. Sadece sağdaki tamamlanmıştır (Fotoğraf: 10–11).

Erzurum Yakutiye Medresesi: 1310, Son Selçuklu yapısıdır. Taç kapı ana bordürleri geometrik süslemelidir. Hayat ağacı panoları, panterler, çift başlı kartallar görülür. Hayat ağacı panolarının üzerinde bitkisel bezemeli panolar vardır (Fotoğraf: 12).

5. SELÇUKLU SANATINDA ESTETİK ÖGELER VE İKONOĞRAFI

5.1. Mimarlık:

Bu bölümde Anadolu Selçuklu sanatında tekrar plastik sanatları ele alarak estetik öğeler ve ikonografiye değinilecektir. Süslemede mimari yapının en çok ele alınan iki elemanı bulunmaktadır. Bunlar;

Taç Kapı: Hem sembolik değeri hem estetik değeri olan yapıların en süslemeli ögesidir. Geçiş açıklığı, yanlarda mihrabiyeleri, mukarnaslı kavsarası, kuşatma kemeri, gül-bezekleri, geometrik, bitkisel motifli bordürleri estetik bir bütün oluşturur (Fotoğraf: 13).

Mihrap: Camilerin en önemli mimari ögesidir. İmamın namazı kıldırıldığı nişdir. Mihrap nişi de taç kapı gibi mukarnaslı bir kavsaraya sahip olup, bordürlerle çevrilidir.

İnşa edilen yapıların tasarımında estetik görünüm elde etmek için planlar, ölçüler; yapı ve strüktür öğeleri geometrik esaslara bağlı oranlar ve modüller kullanılmıştır. Oranlar matematik ölçülerle formüle edilmiştir. Modül mimari yapılarda kullanılan birim, boyut, ölçü veya şekillerdir (daire, üçgen, altıgen v.b.).

Orantı, denge, modül gibi kurallar Selçuklu yapılarında kullanılmıştır. Bu konuda O. Cezmi Tuncer bazı çalışmalar yapmıştır (Tuncer, 1981, 449). Sultanhanı, Konya Sahip Ata Camii, Sivas Gök Medrese'de bazı geometrik modüller (şekiller) tespit etmiştir.

Yapıların tasarımında kullanılan merkezi avlulu, dört eyvanlı plan şeması, Budizm'deki Mandala kavramıyla ilişkili kozmik bir imge, sembol olarak açıklanmaktadır (Ögel, 1994, 67). Avlu, eyvan ilişkisi, kubbe, gök kubbe anlamı ile evrensel kimliği dile getirmektedir. Kubbe altında ve mekân merkezindeki havuz gök-yer-su ana unsurlarını birleştirmektedir (Ögel, 1994, 89).

5.2. Heykel - Kabartma:

Bağımsız insan heykeli çok azdır. Ancak yüksek kabartma olarak, yırtıcı hayvan, ejder, aslan, panter, kartal; ehli havanlar horoz, geyik, boğa gibi figürlere yer verilmiştir.

Divriği Ulu Camii'nin kabartmalarını Doğan Kuban heykel olarak yorumlamaktadır. "Cennetin Kapıları" dediği caminin kuzey kapısı ile Şifahane kapısının kabartmalarını ayrıntılı bir şekilde çözümlenmiştir. Kuzey kapıdaki iri palmetlerin oluşturduğu bordürü "hayat ağacı çelengi" olarak tanımlanmaktadır. Şifahane kapısında tahrip edilmiş insan başlarını kadın-ay, erkek-güneş olarak anlamlandırılarak İslam öncesi kozmik inançlara bağlamaktadır.

Değişik kompozisyonlar içinde ve konumlarda bulunan bu heykel ve kabartmaların tasvirinde güzel görünmeleri-estetik yapılarına önem verilmiştir.

Doğu Anadolu Bölgesinde, Karakoyunlu ve Akkoyunlularda at, koyun, koç heykellerinin mezar taşı olarak kullanıldığını görüyoruz. Bu mezar taşları, Göktürklerin aynı amaçlı kullandıkları balballardan kaynaklanmaktadır.

5.3. Resim:

Selçuklu döneminde resim, minyatürlü kitaplarda, duvar çinilerinde, vazo ve kâseler üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Belirli kalıplardaki tasvirler Uygur duvar fresklerinin etkilerini taşımaktadır. Saray hayatı, önemli kişilerin günlük yaşantısı ile portrelere yer verilmiştir.

Seçilen renkler, hazırlanan kompozisyonlarda hem eski tasvir teknikleri, hem de estetik kaygılar görülmektedir.

5.4. El Sanatları:

Mimariye bağlı süsleme programları, hat sanatı, kitap resminin dışında, halı, kilim, maden sanatı, figürlü vazo ve tabaklar Selçuklu döneminde el sanatlarının zenginliğini ortaya koymaktadır. Ülkemizde Selçuklu Dönemi el sanatları üzerine araştırmalar yeni başlamıştır.

5.5. İkonografi - Anlam:

Selçuklu sanatında karşımıza çıkan yapı unsurları, süsleme programları, renkler, tasvirlerle yüklenen anlamların ne olduğu konusunda çok az şey söylenebilir (Mülayim, 2008, 182).

Bu alanda yapılan çalışmalara, anlamlandırmalara daha önce yer yer değinilmiştir. Konu hakkında Ortaçağ kaynaklarında bilgi bulunmayışı işi güçlendirmektedir. Bununla birlikte, Semra Ögel, Doğan Kuban, Selçuk Mülayim gibi bilim insanları, Selçuklu ikonografisi üzerinde çalışmaktadırlar.

Selçuklu dünyasında taşla işlenen bu kompozisyonları oluşturan motiflerin şüphesiz anlamları vardı ve bunlar dinî ve tasavvufî sembollerdi. Semra Ögel, bu konuda çok geniş kapsamlı çalışmalar yaptı. Ögel, Anadolu Selçuklu mimarisinde tüm anlatımın yapının cephesine yüklendiğini belirterek şöyle demektedir. “Yapının dış çevre arasındaki bağı sağlayan kapı, eşik etrafında oluşan cephe kompozisyonu; girmek isteyen veya gelip geçene yapının evrendeki yerini belirleyen bir mesaj iletmektedir. Cephelerde taşla işlenmiş yazı, geometrik örnekler, bitkisel örnekler, hayvan figürleri anlam yükleri ile herkese bir şey anlatmaktadır (Ögel, 1994, 91) (Fotoğraf: 14).

Geometrik ve bitkisel bordürler sonsuzluk ve evreni, kâinatı simgeler. Rozetler yıldızları, çift başlı kartal hâkimiyet sembolüdür. Hayat ağacı ruhları gökyüzüne taşıyan merdiven, ejder sağlık ve mutluluk simgesidir” (Fotoğraf: 15–18).

Doğan Kuban, Divriği Ulu Camii'nin kuzey kapısını, İslam sanatı içinde başka benzeri olmayan bir sanat fenomeni olarak tanımlar. Buradaki üç yapraklı palmetlerinin üçünün “şamanların göğe yükselişindeki merdiveni”, taç kapıdaki çemberler, disklerin “güneşi” simgelediğini ifade eder. Güneş aydınlık, Tanrı'nın nurudur (Kuban, 2010, 64). Çift başlı kartallar hâkimiyet sembolü, aslan heykelleri ise kötülüklerden koruyucudur.

Selçuk Mülayim, bir araştırmasında, 14. yüzyılda inşa edilmiş merkezî planlı Niksar Çöreğibüyük Tekkesi'nin taç kapısındaki geyik figüründen hareketle yapının fonksiyonunu açıklamaya çalışmıştır. Orta Asya Türk toplulukları arasında geyik kültürünün varlığından bahisle hayvan üslubunda geyik figürüne yer verildiği belirtilmektedir. İslami dönemde eski Şamanlar gibi Ahmet Yesevi, Abdal Musa gibi tasavvuf ehlinin geyik donuna girdiklerini, tekkenin Haydariye, Nakşibendiye veya Bektaşîye gibi bir tarikatın zaviyesi olabileceğini belirtmektedir (Mülayim, 2010, 149–176).

6. SONUÇ

Selçuklular, Orta Asya'da ve Anadolu'da yaşadıkları ülkelerin çevre ve kültür ortamına göre yeni arayışlar, buluşlar, sentezler yaparak orijinal bir sanat alanı yarattılar. Bu bildiride panoromik bir bakışla özetlemeye çalıştığımız sanat eserlerinin büyük bir bölümünü mimari yapılar ve bu yapılara bağlı mimari süsleme kompozisyonları oluşturmaktadır. Yapıların tasarımında bazı eski plan tiplerinin etkisi olduğuna da yer yer temas edilmiştir.

Bütün Ortaçağ sanatlarında olduğu gibi Selçuklu sanatında esas biçimlendirici düşünce Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'ler olmuştur. Yapıları süsleyen motif ve kompozisyonlar, figürler doğrudan tasavvuf düşüncesiyle bağlantılıdır. Sanatçılar hazırladıkları bu süsleme programlarında Allah'ın Birliğini ve güzelliğini göstermek istemişlerdir.

Büyük İslam âlimleri gibi Gazali'de, insanın ürettiği sanat eserlerinin güzelliğinin sanatçısının değil, Allah'ın (marifetullah) bir eseri olduğunu belirtir (Aydın, 1986, 22). "Genel olarak tasavvufi bakış açısına göre bütün âlem, ilahi güzelliğin bir suretidir... Allah güzeldir ve mutlak güzellik O'na aittir..." İbnü'l Arabî'ye göre güzel, "Allah, âlemi kendi sureti üzere yarattığı için âlem bütünüyle güzeldir" (Koç, 2008, 106). Sanatçılar ilahi güzelliği eserlerine sadece mimarlıkta, mimari süslemede, el sanatlarında değil, müzik, şiir ve edebiyatta da yansıtlar.

Örnelemeye çalıştığımız geometrik, bitkisel ve figürlü kompozisyonlar Allah'ın birliğini tevhit inancını "evren" imgesi ile hatırlatmaktadır (Avazoğlu, 1997, 122). Geometrik ve bitkisel örnekler, figürler, ortak özellikler gösteren düzenlemelerdir ki, sınırsızlık, sonsuzluk, çeşitlilik içindeki birlik gibi tasavvuf görüşleriyle uyum gösterirler. Hz. Mevlana bir sözünde "Güzellik birdir, yalnız şu var ki eğer sen aynaları çoğaltırsan o da çoğalır" demektedir (Ögel, 1994, 63). "Allah güzeldir ve güzeli sever" Hadis-i Şerif'i de güzel sanatlar açısından önemlidir. Bu yaklaşımla baktığımızda Selçuklu eserlerinde ilahi bir güzellik ve estetik kaygının olduğunu söyleyebiliriz. Taş süslemeler, Selçuklu mimarisinde cami, medrese, kervansaray, türbe gibi yapılarda taç kapılarda toplanmış; süsleme tasarımlarında sanat, güzellik ve anlam ön planda tutulmuştur.

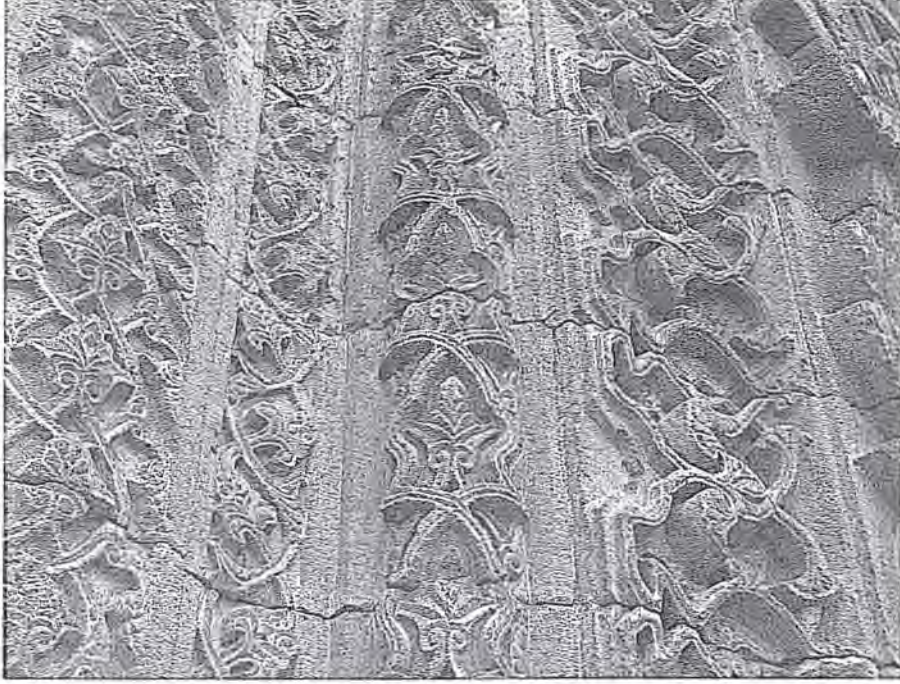
KAYNAKLAR

- ALPARSLAN, Ali (1999), *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul 1999.
- ARIK, M.O. (1993), "Başlangıç Devri Anadolu Türk Mimari Tezyinatının Karakteri", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, s. 173-201.
- AYDIN, M. (1986), "İslam'ın Estetik Görüşü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 15, Sayı: 4, İstanbul, s. 9-25.
- AYVAZOĞLU, B. (1997), *Aşk Estetiği*, İstanbul.
- BAKIRER, Ö. (1976); *13-14 yüzyıllarında Anadolu Mihrapları*, Ankara.
- BURCKHARDT, Titus (2005), *İslam Sanatı Dil ve Anlam*, (Tercüme: Turan Koç), İstanbul.

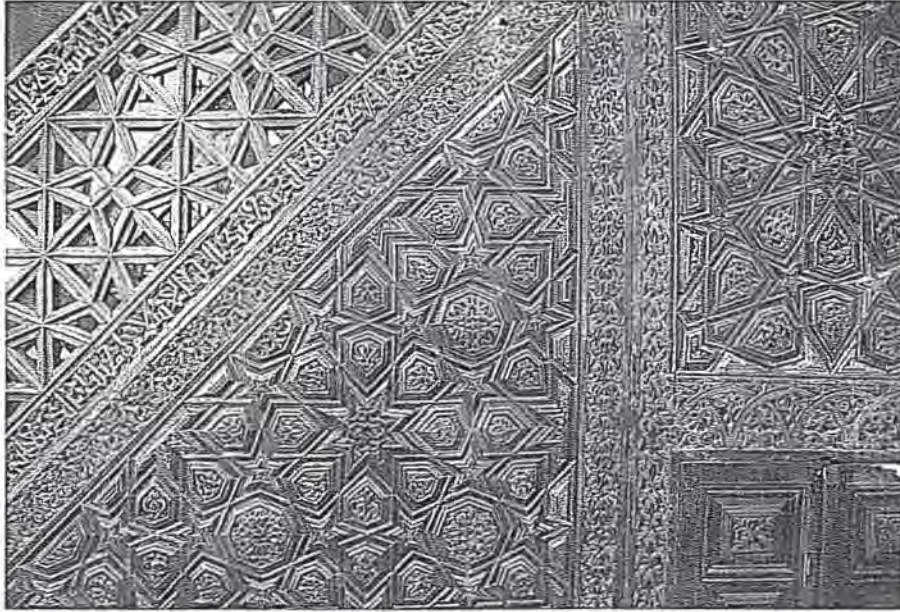
- KOÇ, Turan (2009), *İslam Estetiği*, İstanbul.
- KUBAN, D. (2010), *Cennetin Kapıları*, İstanbul.
- KUBAN, D. (2001), *Divriği Mucizesi*, İstanbul
- MÜLAYİM, S. (1982), "Konya Karatay Medresesinin Ana Kubbe Geometrik Bezeme-
si", *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı:11, İstanbul, s.111-132.
- MÜLAYİM, S. (1982), *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, Ankara.
- MÜLAYİM, S. (1999), *Değişimin Tanıkları*, İstanbul.
- MÜLAYİM, S. (2008), *Araştırmacıya Notlar*, İstanbul.
- MÜLAYİM, S. (2010), *İslam Sanatı*, İstanbul.
- ÖGEL, Semra (1966), *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara.
- ÖGEL, S., (1994); *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, İstanbul.
- ÖZKAFA, Fatih (2013), "Bir Medeniyet Sembolü Olarak Hat Sanatı", *Hece Aylık Edebi-
yat Dergisi Medeniyet Özel Sayı*: 186-187-188, Yıl: 16, s. 588-593.
- READ, H. (1974), *Sanatın Anlamı*, İstanbul.
- TANINDI, Zeren (2004), "Kitap ve Tezhip", *Osmanlı Uygarlığı*, C. 2, İstanbul.
- TUNCER, O.C. (1981), "Orantı ve Modül Üzerine Selçuklu Yapılarından Bazı Örne-
ler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XIII, Ankara, s. 449.
- ÜNAL, R.H. (1982); *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Taç Kapılar*, İzmir.
- WÖHRLİN, Traugott (1996), *Divriği Bir Cami ve Darüüşşifa ile Karşılaşmalar* (Çev. Ah-
met Mumcu), İstanbul

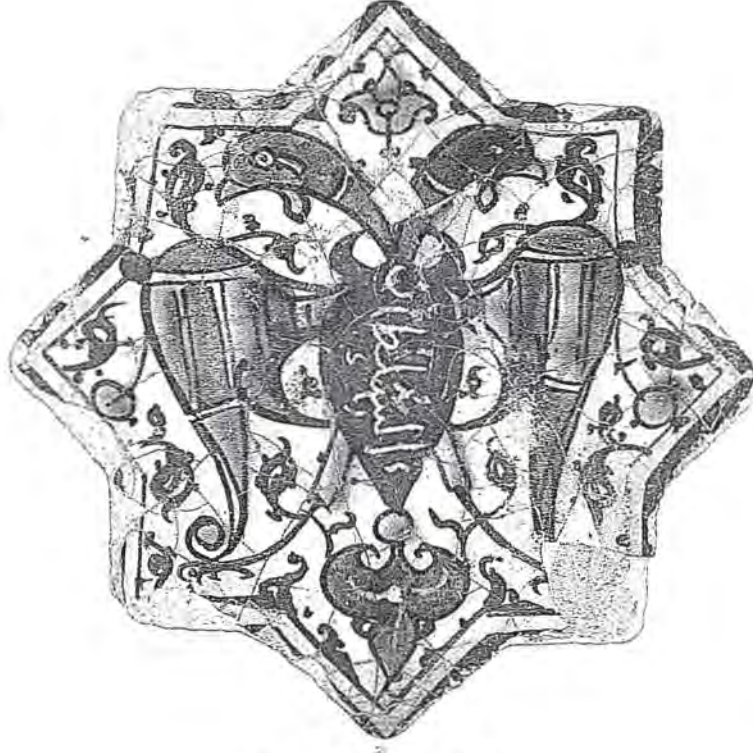
Büyük Selçuklu Haritası

Erzurum Çifte Minareli Medrese Bitkisel Süsleme

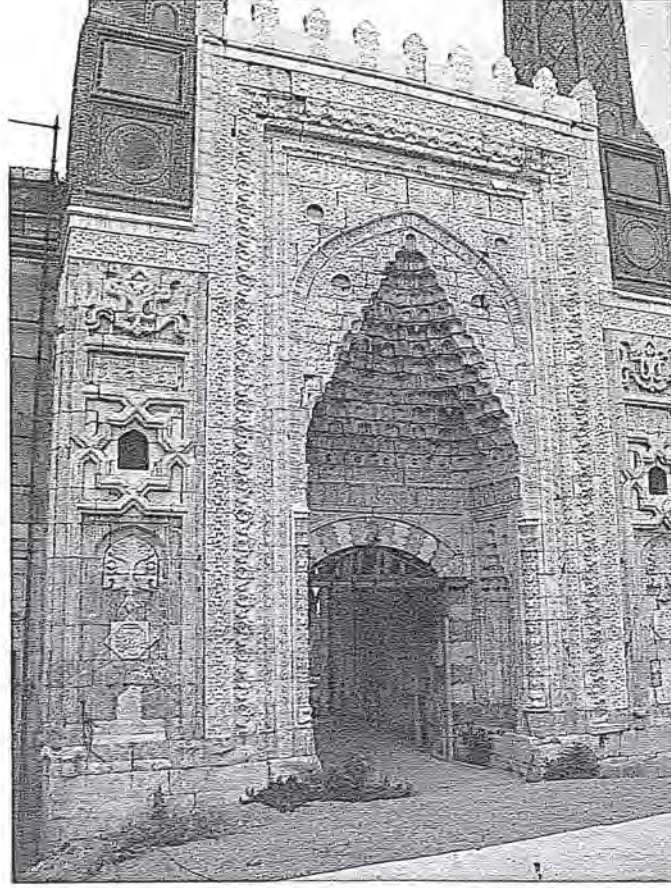
Konya Alaeddin Camii Minberi

Kubadabad Sarayı Çinisi

Kayseri Çifte Medrese Şifhane Taç Kapısı

Sivas Gök Medrese Taç Kapısı.

Oturum Başkanı: Çok teşekkür ederiz Haşim hocama. İki kez teşekkür ediyorum oturum başkanı olarak bir de eksik anons ettik, onu da huzurunuzda tamamlamak istiyorum.

Zamana tam uyan bir 14.55'te hocam bitirdi hiçbir şeye gerek kalmadan. Zaman önemli bu tür toplantılarda.

Bir de bildiri ortaklı Sayın Doç. Dr. Emine Karpuz hocam da bu bildirinin sahibi. Onu anons etmedik. Kendileri buraya teşrif etmediler, yerinde izlemeyi yeğlediler.

Çok teşekkür ederiz.

Hemen sözü uzatmadan Ali Baş hocamıza geçiyoruz. Prof. Dr. Ali Baş hocamız da Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi. Bize "Osmanlı Sanatında Ahenk" konusunda bildiri sunacaklar.

Buyurun.